

ERDÉSZETI LAPOK

AZ ORSZÁGOS ERDÉSZETI EGYESÜLET

K Ö Z L Ö N Y E.

Kiadó :
Az Országos Erdészeti Egyesület.

Szerkesztő :
Bedő Albert.

Megjelenik minden hónap 28.-án.

Harminczötödik évfolyam. VI. füzet. 1896. junius hónap.

Előfizetési díj egy évre 8 frt. Az Országos Erdészeti Egyesület azon alapító tagjai, kik legalább 150 frt alapítványt tettek, valamint a rendes tagok is a 8 frt évi tagsági díj fejében, ingyen kapják. Oly alapító tagok, kik 150 frtnál kevesebbet alapítottak, 3 frt kedvezményi árért járathatják.

— Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapesten, Lipótváros, Alkotmány-utca, 10. szám. II. emelet. —

A lap irányával nem ellenkező hirdetések mérsékelt díjért közöltetnek.

A magyar erdőgazdaság fejlődése.*

I. A primitív erdőközösség.

Az ősi erdőgazdálkodás eredete abba a korba nyúlik vissza, midőn még az emberek a közös leszármazás alapján csoportosultak törzsek, nemzetségek és ágak szerint, s ezek a megszállott földet csoportonként közösen osztatlanul birták.

Igy kell képzelnünk a honfoglaló magyarság letelepedését is, annyiival is inkább, mert — amint azt másutt az adatok egész tömegével bebizonyítottam** — hazánkban

*) Mutatvány Tagányi Károly „Magyar erdészeti oklevéltár“ című munkájából. (Magyarország ezredéves fennállásának emlékére kiadta az Orsz. Erd. Egyesület. I. kötet. 1015—1742.)

** A földközösség története Magyarországon című tanulmányomban a „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle“ 1894. évi 4—5. füzetében.

a teljes birtokközösség, t. i. még a szántóföldek és kaszálók közössége is az ország jelentékeny részében a mult század közepéig, sőt Erdélyben a jelen század elejéig s néhol még 1848-ig is eltartott.

Az erdő-birtokközösség legősibb formája kétségtelenül az volt, a mely a legnagyobb embercsoportokra terjedt ki. Mint a régi germán törzsek az általuk megszállott márkák földjét, vizét, erdejét közösen használták, azonképpen nálunk is kezdetben mindez az egyes megszálló törzsek osztatlan közös birtokát képezte. Bizonyágunk rá az, hogy még később is a székelyeknél és szászoknál az egyes székeknek is megvoltak a maguk földjei, erdei és havasai, a miket az illető szék tagjai közösen éltek. Ezek közül legnevezetesebbek: Aranyosszék hatalmas „Székely erdeje“ (lásd 1640., 1699., 1728., 1733., 1778. évek alatt), melynek használatáról a legtöbb adat maradt fenn, a marosszéki havasok, a két csiki székely falu havasai (I. köt. 343—6. l.), a szászoknál* Selykszék erdeje, „freytumb“-ja sat. Maguk az ilyen székerdők aztán — mint például Aranyosszéké 1778-ban — az egyes szomszédos községek birtokába mentek át.

Oklevéltárunkban sok példáját találjuk annak is, hogy 2—3—4—5 sat. falu él erdőközösségben egymással, a mit, ha nem is tarthatunk mindig ama kezdetleges tágabb közösség maradványának, de mindenesetre nagyobb embercsoportok közös megtelepedésére vezethetünk vissza. Ezzel

* Az erre vonatkozó adatokat legelőbb Teutsch F. állította össze 1883-ban az „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“ XVII. köt. 526—591. l. Ujabban pedig dr. Teutsch F. „Die Art der Ansiedelung der Siebenbürger Sachsen“ című munkája 16—17. lapján, mely a Kirchhoff-féle „Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde“, Stuttgart 1895. IX. kötetének 1. füzetét képezi.

aztán mindig a terület teljesen közös élvezete volt összekötve. „Ha egyik fiatal (értsd: fát) tarpai ember vágta le — mondják 1627-ben (I. köt. 368. l.) — másikat badalai;“ vagy másutt: (u. o. 306. l.) „Ha egy bokorban három szálfa nőtt volna, tehát azt a ziliczeiek elővágták, tehát a zalócziak más annyit vágtak.“ Vagy Szék városában például még 1794-ben is (II. köt. 232. sz.) az egész határon lévő gyümölcsfák — a szőlőkben levőkön kívül — bárki földjén voltak is, mind közös tulajdont képeztek. A város viselte gondjukat, közgyűlése tüzte ki a gyümölcsszedő napot, s aznap a ki legelőbb ért valamely fához s azt megrázta, bárki barázdáján lett volna is, gyümölcse az övé volt, míg maga az illető föld tulajdonosa erős birság alatt soha ahhoz nem nyulhatott.

Ilyen és oklevéltárunkban található sok más ehhez hasonló jelenség a közösség érzetének akkora mértékét tárják elénk, hogy azt csak az egykor, a közös leszármazás elvén történt csoportosulásból tudjuk megérteni. Ennek tudata e csoportok minden fokán — a legnagyobbtól a legkisebbig: a törzstől az egyes községekig a közös magánélet minden nyilvánulását át meg áthatotta s csak lépésről lépésre engedett tért a haladó kor ostromának.

Eleintén a teljes birtokközösség uralkodott az egész határon, a szántóföldeket és kaszálókat is beleértve. Az egyéni tulajdon csak lassankint s mindegyre nagyobb területen gyökerezett meg, a minek első sorban a szántóföld, azután a kaszáló esett áldozatul. Az erdő daczolt vele legtovább, s ebben a küzdelemben csak természete tudta megmenteni, mert ha előbb-utóbb a kor szelleméhez kellett is idomulnia, az ősi birtoklási formákat sok helyütt máig is fentartotta.

Az erdőközösségnél kezdetben mindenütt az volt a szabály, hogy a kinek bármennyi s bármiféle fára vagy irtásra szüksége volt, azt a hol érte, ott vághatta. De a legtöbb helyen a közösség elvén annyira pusztultak az erdők, hogy a községek jónak látták a közös osztatlan birtoklásról a szintén közös, de ideiglenes felosztásra térni át.

Ennek szüksége természetesen hol előbb, hol utóbb állott be, például Szék városa azt csak 1802-ben hozta be s ennek alapján egy rendkívül érdekes erdőrendtartást (II. köt. 266. sz.) dolgozott ki, a mely az ideiglenes felosztás egész rendszerét megvilágítja.

Az osztás ugyanazon szabályok szerint ment végbe, mint a szántóföldeknél vagy kaszálóknál. Miként ezekből, úgy az erdőből is a község minden egyes tagja egyenlő részt kapott, oly módon, hogy előbb az erdőt, vagy annak felosztás alá eső részét annyi egyenlő részre mérték ki, a hány egyenjogu tagja volt a községnek s azután az így felmért részek fölött maguk közt sorsothoztak, s a kinek amelyik rész jutott, azt vágta ki, a míg tartott benne, kivágása után pedig a községre szállott vissza, és a község, a maga tagjainak megint másutt osztott erdőt.

Mivel pedig a régi magyar nyelv a sorshuzást „nyilvánás“-nak „nyilvetés“-nek nevezi — bionyosan azért, mert annál kezdetben a nyilvessző szerepelt — magát a kisorsolt részt is „nyil“-nak, „nyilas“-nak, az erdőnél „erdőnyil“-nak, az osztást „nyilas osztás“-nak hívták; sőt Erdélyben mikor már a modern erdőrendezésre tértek át, a rendes vágásokra osztást a nyilakra való osztással azonosították. A fraknoi és kismartoni uradalmakban élt németek 1578-ban (I. k. 208. és köv.

1.) a nyilat a loos után „luss“* vagy „lüss“-nek nevezték; azt pedig, hogy erdejüket nyilas osztás szerint élik, „lissweiss“-al fejezték ki.

A nyilas osztás rendszerint esztendőnként karácsony előtt (I. 406. l.), a nyilak kimérése pedig kötéllel vagy ruddal (I. k. 708. l.) történt.

Az egyenlőség tudata oly erőteljes volt az ilyen községekben, hogy ott, a hol az erdő különböző értékű fákból s más és más távolságra állott, előbb azt a különböző fanemek, a fekvés s a minőség szerint osztályozniok kellett.** Ezen osztályzat szerint aztán az erdőt különböző nagyságu, még pedig a jobb vagy közelebb esőket kisebb, a rosszabbakat és távoliakat nagyobb táblákra, az egyes táblákat pedig annyi egyenlő részre osztották, a hányan azokra igényt tartottak.

Ilyenekül kezdetben a község minden tagját tekintették, kinek háztelke volt, később azonban különösen a városokban a lakosságnál különféle megkülönböztetések kaptak lábra. Nagy-Enyeden például 1800-ban két osztály volt; az első osztályba a tanácstagok, esküdtek és a jelesebb polgárok tartoztak, kik kétannyi nyilat kaptak

* Ugyanigy nevezték a középkorban Pozsony városában is (Dr. Király J., Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. 115—6. l.) és a tirolí Vintschgauban is. (Tille. Die bauerliche Wirthschaftsverfassung des Vintschgaues. Innsbruck, 1895. 72. l.)

** Gyűjteményünkben ennek csak egy-két nyoma (p. II. k. 49. l.) van meg mindössze. Egyáltalán daczára a legkiterjedtebb kutatásaimnak, adataink ezen a téren annyira hézagosak, hogy azoknak megértése, kiegészítése végett mulhatalanul a külföld analógiáit kell ismernünk. Az erdei nyilas osztásra például meglepő példákat hoz fel a híres Hansen, „Agrar-historische Abhandlungen“ I. köt. 118—122., II. köt. 32—36., 56—66. l. Szintén számos példa van elszórva Laveley-nek „De la propriété et de ses formes primitives“ czimű műve 4. kiadásában, mely nemsokára a M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában magyar fordításban is napvilágot fog látni.

mint a második osztályba tartozó többi polgárok. Szék városában pedig (II. k. 266. sz.) 3 osztály volt; az elsőben a nemesi és polgári ősi lakott telkek foglaltak helyet a legnagyobb mértékű nyilakkal, a másodikba az új lakott telkek jutottak $\frac{1}{3}$ -ával kisebb nyillal, s végül a harmadik osztályt a lakatlan és zsellértelkek képezték, amelyek után felényivel kisebb nyíl járt.

Érdekes vonás az is, hogy mint az utóbbi példából is látjuk, a nemesek is egyaránt osztoznak a polgárokkal, jeléül annak, hogy azok csak később váltak ki a többiek közül. De arra is van több példánk, hogy a községi kötelék még a földesurakra vagy azok jogutódaira: a fiscusra (például Vizaknán 1810-ben) vagy a királyra is kiterjedt. Szinden például 1738-ban a földesurnak is a parasztok osztanak erdőt. De — mint ezt idézett tanulmányomban a szántóföldekre kimutattam — bizonynyal az erdőből is megkülönböztetésül kétannyi nyilat adhatnak neki, mint maguknak. Kismartonban pedig 1578-ban egy erdőt mindig 25 nyilra (lüss) szoktak osztani, s abból a királynak mint földesurnak mindig 9 nyíl járt s azokat az összes nyilakból szabadon kiválaszthatta.

Az ősi erdő-birtokközösségnek utolsó stádiuma az, a mikor többé már nem erdőt, hanem csak fát osztanak, noha szintén nyilas osztással, a mi aztán lassankint — különösen a városoknál — a fa állandó raktározására, elárusítására s csak a közös pénzbeli jövedelem megosztására s általában a modern pénzgazdaságra vezetett.

E különböző birtoklási formák közül, ott a hol még mindig vannak közös erdők, kétségtelenül egyik-másik ma is feltalálható. Ezeknek a helyszinén való összegyűjtését s felkutatását az erdészeti ethnographiától kell várunk, ami annál kíváncsiabb volna, mert ezek az adatok a

modern élet hatása alatt napról napra pusztulniak és erdészeti kulturánk őskorát, az okiratok hézagos adatainál sokkal teljesebben világítanak meg.

2. A király erdőgazdasága.

A közös erdőbirtoklásból a király erdőbirtoka vált ki leghamarébb. Az összes erdőknek alighanem jó kétharmada volt az övé, melyek az északi s északkeleti vidékeken valószínűleg úgy, mint valami „res nullius-nak, másutt pedig mint a régi törzsfők jogutóda jutott birtokába.

Ezeket többi más rengeteg területű birtokaival együtt már szent István király uradalmakra = megyékre* osztotta föl, melyeknek kormányzását megyeispánokra bízta, kik ennek fejében a megye mindennemű jövedelmeinek egyharmadát kapták fizetésül.

Az egyes ilyen megyékben fekvő erdők is a megyeispán kormányzata alatt állottak, ő gondoskodott különösen a határszéli megyékben az ország védelméről, melynél akkor az erdők, az utak eltorlaszolása által, oly nagy szerepet játszottak. Ő szedte az erdők jövedelmét, mely leginkább a makkra hajtott disznók után fizetett adóból állott. E jövedelemnek aztán egyharmadát magának tartván, a többit a királynak beszolgáltatta. Még azután is, midőn a király megyéje már gyökeresen megváltozott s az addig kívül álló nemesség is helyet foglalt benne — azokban a megyékben, a hol a sok eladományozás után még fen-

* Akkor s még soká, a XIII. század végéig a megyék csak uradalmak voltak s a nemesség kívül állott rajtok. Ezeknek a megyéknek szervezetére lásd Pauler Gy. „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“. Budapest, 1883. I. 68—74. l. és 437—441. l.

maradt valami erdő, annak kormányzata továbbra is, a most már nemes vármegye (lásd I. köt. 56., 70., 71., 73., 82. számokat) kezén maradt.

A B a k o n y maga külön megyét képezett. Ispánja a többiekkel egyenrangú volt, méltósága éppen úgy, mint más főispánságoké, — különösen mikor már a Bakony a körülötte fekvő magánvárakhoz darabonként eladományoztatott, — örökössé vált előbb a Csákok, majd a Báthoriak, Garaiak és Rozgonyiak kezén, míg végre az országos méltóságok sorából végleg kimaradt. A bakonyi ispán joghatósága nemcsak a maga közvetlen alantasaira, hanem a megyéjében fekvő nemesi és egyházi községekre is kiterjedt, s ennek folytán alispánt s más tisztviselőket is tartott.*

De erdészeti kulturánkban jelentős vonás az, hogy habár az ilyen erdők élén a megyeispán állott, azok közvetlenül mégis speciális gondozásban részesültek. E tisztelet a király erdőővői — mert ez volt az Árpádok korában az ő hivatalos czímük (I. köt. 77 sz.) — apáról fiúra viselték. Ezek az erdők körüli falvakban laktak, úgy hogy rendszerint az egész falu tisztán erdőővőkből állott. Közvetlen elöljárójuk a tiznagy (tizedes = decurio), e fölött pedig a száznagy (százados = centurio) volt, kik őket katonai fegyelemben tartották, mert különösen az ország szélein csakugyan határőri szerepük (I. köt. 20. szám) is lehetett.

Szolgálatuk természetesen első sorban az erdő őrzete

* A bakonyi ispánságra vonatkozó adatokat összeállította Pesty F., Az eltűnt régi vármegyék. Budapest, 1880. I. 201—218. l. Érdekes az is, hogy a magánosok birtokába került egyes bakonyi erdőrészek a régi ispánság emlékeit nevükben (Ispánság, Ispánságerdő) továbbra is fenntartották, s hogy a bakonyi ispánság jövedelméről még 1470-ben is (I. köt. 28. l.) szó van.

volt, de az — mint szép ősi magyar nevük is mutatja — az erdő gondozására is kiterjedt, például már 1258-ben (I. köt. 10. l.) a bakonyiak a bakonybéli apát jobbágyait az élőfák kiirtásától eltiltják.

Másik tisztük az erdei patakok halászatát s a vadászat volt, s a király szempontjából ez a két dolog volt a legfontosabb s ezeknek hiánya valamely erdönél elég ok volt arra, hogy azt eladományozza (I. k. 49. sz.), s viszont nem egyszer ha adott is valakinek erdőt (u. o. 29. sz.), a halászatot és vadászatot magának tartotta fönnt. Az erdei halászatra külön királyi vizóvók is (u. o. 40. sz.) voltak, kik együtt szerepelnek az erdőóvókkal ugyanabban a szervezetben.

A vadászatnak azonban oly nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy a vadászszemélyzet közvetlenül a királyi udvarhoz tartozott. A vadászat minden nemére külön személyzet volt. Voltak királyi solymárok, madarászok, kutyapeczérek, agarászok sat., mi azonban itt különösen a bőlényvadászokat emeljük ki, kik Szatmár s a mai Szilágyvármegye területéről említettnek — mert úgy látszik ez volt a bőlényvadászat területe.* E különféle vadászok már nem a megyeispán alatt állanak, hanem külön ispánjuk van, egyébként éppen úgy a saját falvaikban élnek tiz- és száznagyjaik alatt, mint az erdőóvók. Előjön még a királyi vadászok ispánja is, de csak egyetlen egyszer (u. o. 59. sz.) s csupán azt tudjuk róla, hogy neki a pozsonyi erdők használatáért bizonyos fizetés járt.

* Kálmán király egy oklevelében (Fejér, Cod. dipl. t. III. vol. II. 483. l.) — melynek hitelességében, mióta annak 1611. évi hiteles átírását sikerült fölfedeznem, összevetve azt még az Anjoukori Okmánytár IV. köt. 146. lapján olvasható adattal, nem kételkedhetem — Krasznamegyét „bölénymező”-nek nevezi.

E jövedelemhez valószínűen csak úgy juthatott, hogy ez olyan erdő volt, mely a király vadászatára volt lefoglalva. Végül Zólyomban királyi és Gömörben megyei vadaskertek említettnek,* de azoknak őrizetét — úgy veszem ki az adatokból — királyi erdőővők végezték.

A mi most már a vadászok, erdő- és vizóvók társadalmi helyzetét illeti, kétségtelen, hogy ezek csak félig lehettek szabad emberek, mert helyükhöz s foglalkozásukhoz voltak kötve s mint egy 1210. évi oklevélből (I. k. 5. l.) látjuk, ispánjuknak adóval és szállásadással tartoztak. Emlitenek közöttük jobbágyokat is, de e szónak nem mai, hanem XIII. századi értelmében: vagyis az erdőővők előbbkelői, jobbjai gyanánt. Belőlük lesznek a tiz- és száznagyok s ha már hivatalt sem viselnek, akkor is fő-tanácsadói maradnak (u. o. 25. sz.) ispánjuknak. Vannak köztük vagyonosabbak is, mert többször egész falut találunk e jobbágyok birtokában, sőt királyi szabadságlevelekben (u. o. 37. sz.), birtokadományokban is (u. o. 30. sz.) részesülnek.

A XIII. század második felében a nemesi rend teljes kifejlésével pedig az előbbkelő erdőővők is külön nemeslevelekkel (u. o. 50., 51. sz.) az országos nemesek sorába emeltettek. A többiek vagy kihaltak vagy eladományoztattak vagy más szolgálatra utaltattak. Már az Árpád-ház kihalásával is csak egyes töredékek maradtak meg a Bakonyban s másutt, de legtovább a Zólyom várához tartozó Motyova vagy Mothófalva erdőővői tartották fenn magukat. Adót és vámot nem fizettek, bírójukat maguk választották. Egyéb kötelezettségük nem volt, mint az

* A gömörmegyei Telgárt (Tergárt, Thiergarten) s a sok Vadas, Vadaskert s Vadkert helynevek is mind ilyenekre utalnak.

erdőket s vadait őrizni és vadászni, s mikor a királyi udvarba vadat szállítottak, utiköltségüket is megtérítették. Ezen szabadalmaikat Mátyás király óta majd mindegyik király megerősítette, legutoljára I. Lipót 1688-ban, de már ekkor nem voltak többé királyi erdőővök, mert Zólyom vára 1638 óta az Eszterházyak kezén volt, és nekik már nem a király, hanem új földesuruk érdeit kellett őrizniök.

Az árpád-kori erdőőv-szervezet pusztulása párhuzamosan haladt a magyar király rengeteg erdőbirtokának rohamos elfogyásával.

Legelőször is az egyházak részesültek gazdag erdőadományokban, ezek aztán azokat a királyi erdők mintájára rendezték be maguknak, nekik is egész falukkal (u. o. 34. sz.) voltak erdőővöik. Azután a XII. század közepétől kezdve már világi urak, majd a városok is bőven kaptak erdőket. A tatárjárás után pedig, midőn a telepítések* egész erővel megindulnak, az ezekkel együtt járó nagy erdőirtások korában, mindenfelől valósággal megrohanták a királyt, aki a népesség szaporodása s az

* A telepítések első sorban az akkor többnyire őserdőkben álló Felvidéken indultak meg vállalkozók által, kiket soltészeknek neveztek. A soltész egy erdőt vett át a földesurtól s azt az általa telepítés céljából összetoborzott emberekkel kiirtotta, a kiirtott földet egyenlő telkekre kímérte, s ennek fejében aztán a telepet a földesur 16—20 évi adómentességben és sok más kedvezményben részesítette, a soltész pedig s annak családja az illető telep örökös birája lett s különféle földesuri haszonból bizonyos hányadot élvezett. Helyneveinkben is temérdek nyoma maradt e telepítéseknek. Ilyenek a német „Hau“ vagy „Häu“ — s a magyar Vágás-sal összetettek, a szláv „Lehota“ (= szószerint „szabadalom“) és „Szecs“ nevek. Sőt vannak olyanok is, melyek a kiirtás módját is elárulják, így a tűzzel való irtás emlékei: a szláv „Pozsega“, a „Zsár“ vagy „Zser“, a magyar „Aszaló“ és „Vész“, vagy „Vészveres“, a fejszéssel való irtáséi pedig: a „vágás“-on kívül a magyar „Tökés“ a „hau“-on kívül a „Stumpf“ (Stomfa) a „szecs“-en kívül „Preszeka“, „Poszeka“ sat. sat.

adóképeség emelése érdekében (egy ízben [I. k. 52. sz.] maga is mondja, hogy sokkal nagyobb hasznára van neki a benépesített, mintsem a lakatlan erdő) rövid idő alatt erdőbirtokának majdnem felét eladományozta.

Az Anjouk, I. Károly és Nagy Lajos királyok, intézkedtek ugyan, hogy ami erdő az Árpádok után még megmaradt, határokkal elkülönítve és számba véve legyen, de már ők sem, utódaik sem tudtak ellentállani a birtokokéhes arisztokracia ostromának, úgy hogy midőn végre ez ellen az 1514. évi III. t.-cikket hozták, az abban el nem idegeníthetőnek kimondott koronajavak az egykor leghatalmasabb magyar földesur gazdagságának már csak foszlányait képezték.

Észleletek luczvetés és ültetés körül.

Irta: Bodor Gyula, m. kir. főerdész.

Kerületemben, — melyet az Aranyos-Besztercze völgy-katlanának északi lejtje, és a Szamosvölgynek egész katlana képez — az erdőtelepítés 1887. évben vette kezdetét. Az első kísérletek a régi gyomos vágásokban történtek, és pedig ültethető csemete hiányában kapa alá magvetéssel. Az elvetett magból azonban nagyon kevés kelt ki. Valószínű, hogy a legnagyobb rész a munkások gyakorlatlansága miatt igen mélyre jutott föld alá. A kikelő kevés csemetét a vágásbeli gyomok, de főleg a fű nyáron elzárta levegőtől, világosságtól; télen leteperte, eltemette, s a szó szoros értelmében kiölte.

A vetés sikere oly gyenge volt, hogy az akkori kezelés czélszerűnek látta végleg áttérni a csemete-ültetésre.

Látva azonban, hogy a természet a felujításnál mily